

RADOSLAVA BRABCOVÁ

O istraživanju urbanog govora u Čehoslovačkoj

U članku profesora J. Bjeliča »Razvojna situacija češkog jezika«¹⁾ data je opšta karakteristika razvitka češkoga književnog jezika i njegovih dijalekata zajedno sa opisom kristalisanja regionalnih interdijalekata koji danas predstavljaju jedan od važnih načina izražavanja građana Češke Socijalističke Republike. Na području tzv. čeških dijalekata u užem smislu danas preovladava jedan interdijalekat, tzv. *obecná čeština*, čija glavna obilježja Bjelič takođe navodi.²⁾ Istovremeno on upozorava da se nestabilni tekući svakodnevni jezik (*běžné mluvený jazyk*) na ovome području čeških narječja u užem smislu danas karakteriše miješanjem elemenata *obecné češtiny* i književnog jezika kao formi veoma bliskih. Najizrazitija forma gdje se mogu pratiti razvitak i promjene u tekućem svakodnevnom jeziku danas jeste **urbani** govor. U njemu se zbog kretanja stanovništva susreću različiti jezički sistemi i utiču jedan na drugi. Nastala interferencija ovih jezičkih sistema i njihovih elemenata djeluje na formiranje interdijalekata, pa posredno, prije svojim posljedicama, može uticati i na normu književnog češkog jezika.

Urbani govor se sigurno i ranije razlikovao od seoskih narječja, ali u češkoj dijalektološkoj literaturi njemu se nije posvećivala takva pažnja. Među najvažnija starija saznanja

1) J. Bjelič, Razvojna situacija češkog jezika, Radovi ANU BiH, knj. XXXV-12, Sarajevo, 1970, str. 101—127.

2) J. Bjelič, o. c., str. 102.

spada upozorenje F. Bartoša na specifičnu situaciju grada Zlina (današnji Gotvaldov), u kojem je u njegovo doba postojao iskristalisan urbani govor, različit od okolnih seoskih narječja.³⁾ On se karakterisao prije svega češćim sužavanjem é>í, obimnijim izvršavanjem preglasa a>e, redovnom promjenom aj>ej i dr.

Ako ostavimo po strani periferne napomene koje upozoravaju na posebne odnose u govoru nekih gradova⁴⁾, možemo reći da češka lingvistika tek u posljednjim godinama posvećuje više pažnje sistematskom istraživanju gradskoga govora. Tako nastaju radovi koji se bave situacijom u pojedinim češkim gradovima, kao što su: Olomouc, Brno, Pršelouč, Brandis na Labi⁵⁾.

Istražila sam jezičku situaciju gradića **Brandisa na Labi**, u centralnoj Češkoj (gradić se nalazi oko 20 km sjeveroistočno od Praga⁶⁾) i u ovome članku htjela bih da dam prije svega njegovu opštu karakteristiku, u prvom redu zbog toga što je ovaj grad svojim govorom tipičan obrazac stanja s kojim se možemo sresti u većini gradova na području čeških narječja u užem smislu, sa malim kretanjem stanovništva. Izuzetak čine novi veliki industrijski centri i periferne oblasti Češke Socijalističke Republike, gdje je situacija bitno drugačija.

Osnovu današnjega brandiskog urbanog govora čini regionalna **obecná čeština**, koja se karakteriše glavnim obilježjima čeških narječja u užem smislu, tj. realizovanjem í (ý) prema književnom é: **mlíko**, 2. sg. m./n. **dobřýho** prema književnom **mléko**, **dobrého** i ei prema književnom ý, djelimično takođe í: **starej'mlejn**. Takođe se pojavljuje protektivno v- ispred o- na početku riječi: **voko**, **vorat** prema književnom **oko**, **orat**. Izrazita crta jeste sekundarno skraćivanje dugih samoglasnika, prije svega í, ú (**prosim**, **domu**). Izgovor suglasničkih grupa karakteriše se jakim uprošćavanjem, kao na granicama riječi (**hradivadlo** < **hrát divadlo**) tako i na početku ili unutar riječi (**depak**, **muskej**, **misim**). U ograničenoj mjeri u fonetici se još čuva stara češka dijalekatska forma početnoga **ou-** umjesto književnoga **u-** (**ouřad** prema **úřad**, kada forma **ouřad** ima ekspresivni pejorativni karakter), izgovor sjeveroistočnočeškog bilabijalnog **u** (**vodeuřel**) i upotreba besprijedloških veza tipa **dělá překárně**

3) F. Bartoš, *Dialektologie moravská*, Brno, 1895, II. d. str. 28.

4) Q. Hodura, *Nářečí litomyšlské*, Litomyšl 1905, s. 4; J. Chloupek, *Průzkum moravských nářečí*, *Casopis Matice moravské* 72, 1953, s. 409–12 (posvećuje pažnju uticaju urbanoga govora Tršebíča i Velikoga Meziržíča na okolna narječja); J. Bjelič, *Dolská nářečí na Moravě*, Praha 1954, s. 216, 220 (upozorava na položaj Kijova i nekih drugih gradova).

5) U zasebnoj knjizi izašlo: D. Valíková, *Běžné mluvený jazyk nejmladší generace města Havířova*, Praha 1971; F. Svěrák, *Brněnská mluva*, Brno 1971.

6) Djelimične rezultate ovoga istraživanja navodi Bjelič u citiranom članku.

(dělá v pekárně), přímo Pulji, jako mlhách, koje nastaju gubljenjem suglasnika **k, s, v** u funkciji neslogovnih prijedloga⁷⁾. Kao što su to već pokazali raniji radovi⁸⁾, radi se o slučajevima sa prijedlogom koji nije valjano vokalizovan, u kojima je i inače — djelimično već u staročeškom jeziku — dolazilo do sekundarne vokalizacije, kako bi se eliminisala grupa dvaju istih suglasnika. Prema tome, osnov ovoj pojavi jesu fonetički uzroci, a u slučajevima koji nisu fonetički uslovljeni, radi se o jednostavnom podražavanju ovog tipa, koje J. Bjelič označava kao »sintaktizaciju pojava«⁹⁾.

Morfologija brandiskoga govora karakteriše se ograničenijim sistemom oblika i težnjom ka ujednačavanju razlika unutar pojedinih paradigma (npr. u ženskom rodu se od tri tipa u književnom jeziku formira jedan zajednički tip sa neznatnom unutrašnjom diferencijacijom), upotrebljava se jedinstven završetak **-ma** u instrumentalu plurala, npr. **s pánama, hradama, mužema, ženama, městama, staveníma** i sl. Isto tako ograničen je broj sinonimskih sredstava u nekim morfološkim kategorijama. Uopšte se može reći da u brandiskom govoru vladaju jače tendencije ka uopštavanju jednoga sredstva za izražavanje određene kategorije. Još se relativno dobro drži, prije svega kod starije i srednje generacije sa nižim obrazovanjem, nominativni oblik u funkciji ak. pl. imenica muškog roda za biće: **vislejchal sem sluci, měl dva úřednici, chítal ruzní živočichove** prema književnim oblicima: **kluki, úředníci, živočichi**, i ova pojava vodi porijeklo iz sjeveroistočnočeške dijalekatske podgrupe, mada se s njom možemo sresti i u Pragu.

I u konjugaciji se susreću uticaji centralnočeškog i sjeveroistočnočeškog dijalekatskog područja, što se najizrazitije ispoljava u oblicima 3. lica pl. praes. kod glagola tipa **prosit, trpět, sázet**. Književni jezik razlikuje ovdje formu **oni prosí, trpí** prema **oni sázejí**, ali u brandiskom urbanom govoru dolazi do ujednačavanja ovih oblika, bilo u pravcu centralnočeške forme sa **-eji** (**proseji, trpeji, sázeji**) bilo u pravcu sjeveroistočnočeškog (**prosej, trpěj, sázej**) ili se pak pojavljuje hiperpravilna forma **sází** po uzoru **prosí, trpí**. (Ovaj posljednji tip je inače karakterističan za jugozapadnočešku dijalekatsku oblast). U brandiskom govoru ima umjerenu prevagu završetak **-ej** (47,3%) nad završetkom **-eji** (42,9%) i završetkom **-í** (9,8%) a pretežna pojava baš ovog završetka sigurno je pod uticajem sjeveroistočnočeške podgrupe.

7) J. Bjelič, Česká nářeční bezpredložková spojení šel sem maminkou, pudem Benešom, bil sem tam pátek, Slavica Slovaca, ro. 5, 1970, čís. 3, s. 248 n.

8) J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého I, Praha 1894, str., 428 n.

9) J. Bjelič, Česká nářeční ... str. 251.

U konjugaciji se ne pojavljuju samo regionalni uticaji nego izbor morfoloških sredstava može biti i pod uticajem stilističke usmjerenosti iskaza, na što je upozorio dr. J. Vuković¹⁰). U 1. licu sg. i u 1. 1. pl. perfekta mogu se javiti forme sa pomoćnim glagolom ili bez njega — dakle tipovi (já) **sem pracoval** prema **já pracoval**. Tip (já) **sem pracoval** spada u stabilne (neutralne) gramatičke kategorije koje pripadaju jeziku kao cjelini¹¹), dok je forma **já pracoval** stilistički vezana samo za govorni vid jezika i može se upotrijebiti za uzbuđeni iskaz, radi isticanja, dakle s emocionalnom nijansom. Iz frekvencije upotrebe ovog oblika može se suditi o karakteru iskaza: u mome materijalu procenat realizacije ovih formi kreće se od 2,1% do 16,3%.

Ali urbani govor je istovremeno i pod uticajem književnog jezika, tako da se on danas odlikuje kretanjem koje je izazvala interferencija elemenata **obecné češtiny** i **književnog jezika**. Odnos ovih dvaju komponenata kod pojedinih informatora je promjenjiv i zavisi od nekoliko faktora stilističkoga karaktera. Najvažniji je od njih tema iskaza, dalje, sredina u kojoj je iskaz realizovan (oficijelna — neoficijelna), uzrast i obrazovanje informatora. Tema utiče na leksički fond, na fonetičku i morfološku stranu iskaza. Pri istoj temi javljaju se u leksičkom fondu razlike između informatora različitog uzrasta (npr. prilikom opisivanja ratnih doživljaja starih isluženih vojnika iz prvog svjetskog rata susrećemo se sa mnogo deformisanih njemačkih izraza, kao: **orlápšajn, kvér, plac, šrajptiš**. Za ove riječi mlađa generacija većinom ne zna. I obrnuto, u govor pripadnika ove generacije prodiru izrazi ruskoga porijekla, kao: **generalska linajka, harošenko** i dr.).

U izboru glasovnih i morfoloških sredstava ispoljavaju se izrazite razlike i unutar iskaza jednog govornika, onako kako mijenja sadržaj (temu) iskaza. Prema obrazovanju govornika (osnovno, srednje, visoko) primjenjuju se u oficijelnom iskazu (radnik upoznaje slušaoca sa istorijatom fabrike, vodič izlaže istoriju jevrejskoga groblja, nastavnik prikazuje istoriju grada, đaci odgovaraju na času) više ili manje književnih elemenata (u najvećoj mjeri npr. kod nastavnika sa visokim obrazovanjem). Značajno je, prije svega, to što se kod govornika u takvoj situaciji ispoljava svjesno nastojanje da se upotrijebi književni jezik. Kao primjer može se navesti upotreba jednog od glagolskih oblika u češkom jeziku —

¹⁰) J. Vuković, Stabilitnost i nestabilitnost pojedinih gramatičkih kategorija i inovacije u književnom jeziku. Naš književni jezik danas, Sarajevo, 1972, str. 169—185.

¹¹) J. Vuković, o. c., str. 184.

opisnog pasiva. Saglasno sa književnim jezikom, opisni pasiv se i u istraživanom urbanom govoru sastoji od participa pasivnog datoga glagola i od pomoćnoga glagola **biti**. Particip pasivni se u ovim složenim oblicima (u saglasnosti sa obecnou češtinou) pojavljuje u vidu složene forme adjektiva: **sâl je nabitej, bil sem předvolanej, je usazenej v Austrálii** itd. Ali pored ovih formi pojavljuju se u neočekivano velikom broju i književne forme sa imenskim oblikom tipa: **bil objednán a instalován, bil pověřen, bil sem překvapen**, i njihova upotreba ne može se objasniti samo uticajem obrazovanja govornika. Smatram da tu ima glavnu ulogu stilistička upotreba oblika: oni su upotrijebljeni u takvim iskazima koje je sam govornik smatrao oficijalnim. Ali čim se promijeni tema razgovora (doživljaji iz svakodnevnog života, iz vojničke službe, sa godišnjeg odmora) pojaviće se u iskazu svih govornika (izuzev nastavnika, kod kojega je najjače odnjugovana jezička kultura) izraziti regionalni elementi češki, onakvi kako su bili okarakterisani u uvodu.

Stilističko istraživanje živoga, govornog jezika, prije svega u gradovima, u čehoslovačkoj lingvistici je na samom početku, ali već prvi postignuti rezultati pokazuju da je to istraživanje vrlo potrebno i korisno, i da baš ono može dati sliku o stvarnome stanju jezika i o razvitku kojim će jezik dalje poći. Jer, jezik književnoga djela (kojemu se sve dosad posvećivala najveća pažnja) reflektuje živi jezik samo do izvjesne mjere.